

ՈՒԽՏԱԳՆԱՑՈՒԹԻՒՆ ԴԷՊԻ ԱՐՄԱՐՄՏ

Աղեքսանդրապոլի երիտասարդ կառավարիչը բարի գալուստի կրակոտ ճառ մը խօսեցաւ, ցոյց տալով Արարատը, Սասունցի էր, և իր սիրտը կը բարախէր մեզ Հայաստան բերող նոյն զգացումներով: Սասնոյ լեռնականները կռուելով յաջողած էին կովկաս անցնիլ ջարդերու միջոցին և այս երիտասարդ մտաւորականը անոնց ղեկավարներէն մէկն էր: Անոնք հաստատուած էին Արագած լեռան շուրջի գիւղերուն մէջ, և Հայ Ազգ. բանակին համար մասնաւոր հեծեալ գորագունդ մը ստեղծած էին իրենց միջեւ: Մեր լաւագոյն կռուողներէն էին:

Աշխարհի ամենամեծ որբանոցը կը գտնուէր Աղեքսանդրապոլ: Երեսուն հազար մանուկներ յանձնուած էին Մերձ. Արևելքի նպաստամատոյց Մարմնի խնամքին, և ամերիկեան դրօշներ կը ծածանէին երբեմնի ռուսական բանակի տաղաւարներուն վրայ, որոնք կը պատսպարէին երկու տարի առաջ թրքական սպանդէն ձգուած անտուն-անտիրականները: Եւ ահա թուրքերը դարձեալ կուգային:

Կարելի չէ նկարագրել այն աւերը, որ կը գործէին թրքական զօրախումբերը: Լէնկթիմուրի հորթաները գուցէ աւելի զթոտ էին: Կայարանի բոլոր շէնքերը աւերուած էին, մերկացուած իրենց կահ-կարասիներէն, դռներէն ու պատուհանի շրջանակներէն, և Արարատեան բարձրավանդակի գեղածիծաղ համայնապատկերը դարձած էր սգաւոր, անխացած գիւղերու մնացորդներով:

Կողոպտած էին արժէքաւոր առարկաները եկեղեցիներու և զանոնք վերածած՝ բանակի ձիերու յատուկ ախոռներու և կամ արտաքնոցներու՝ անատուցի կռուող գիւղացիներուն համար: Բազմաթիւ գիւղերու մէջ, թուրքերը առեւանգած էին ամբողջ իգական սեռէ բնակչութիւնը, զանդուածային լկումի ենթարկելու համար զանոնք, առանց նոյնիսկ խնայելու 6—7 տարեկան աղջնակներու, ոչ ալ ձեր կիներու: Արդարեւ, թուրքն էր անցած այս տեղէն: Յիշեցի բանաստեղծութեան մը սա տողերը.

«Խոս չի բուսնիր ա՛յ երբեք,
Հոն ուր թուրքի ոսկն է կոխեր»:

Խորհեցայ Ուրարտուի կատաղի պատերազմներուն... Ռուսաս Ա. եւ Ռուսաս Բ... Ասորեստանի խելագար թագաւորները իրենց երկար զանգուր մօրուքներով... Շամիրամ թագուհին, կրքոտ ու անդուլթ... Դարեհ և Քսէրքսէս... Մանագկերտի ճակատամարտը 1071ին... Անիի անկումը... Ասորիներն ու Պարսիկները, Սկիւթացիներն ու Սուլմէրները, Հոովմայեցիները, Պարթեւներն ու Արաբները, Սելճուկներն ու Թաթարները, Օսմանցիներն ու Ռուսերը, Ճէնկիզ խանը, Լէնկթիմուրը, Շահ-Աբբասը, էնվէր փաշան — բոլորն ալ անցեր էին այս երկրէն, իրենց ետին ձգելով արեան գետեր: Ճակատագրի ի՞նչ չարաբաստիկ մէկ խաղով, մեր նախնիք հիւս. Յունաստանէն գալով, մտան Փոքր Ասիա ու որպէս բնակավայր ընտրեցին աշխարհի այս քառուղին, այս վիթխարի կամուրջը Ասիոյ և Եւրոպայի, Արևելքի և Արեւմուտքի, Հիւսիսի և Հարաւի միջեւ: Ողբերգութիւնը մեր աշ-

խարհագրական դիրքին: Ռազմադաշտ՝ բոլոր ցեղերու և կայսրութիւններու — ա՛յս էր Հայոց պատմութիւնը:

Անիի կայարանը: Անի քաղաքը կը գտնուէր միւս եզերքը Ախուրեան գետին, որ կը թափի Արաքսի մէջ, Մայր-Գետը Հայաստանի: Մենք չկրրցանք տեսնել մեր վաղեմի մայրաքաղաքին աւերակները, ատենօք հռչակուած որպէս Արեւելքի Գոհարը, քաղաք՝ քառասուն բանայիններու և հազարումէկ եկեղեցիներու: Հայ ճարտարապետ Տրդատն էր Անիի Արքայական կաթողիկէն կառուցանողը, որ նորոգեց Կ. Պոլսոյ Այա Սոփիայի գմբէթը, քանդուած Ղօրգ դարուն երկրաշարժէ մը: Այդ օրերուն հայ ճարտարապետները ճանչցուած էին որպէս իրենց արուեստին գերագոյն վարպետները: Այժմ, Անին աւերակներու կոյտ մըն էր, անմարդաբնակ, բայց անոր անցեալի փառքը կը շողար մեր սրտերուն մէջ:

Երեւանը կը նմանէր անապատին մէջ՝ ովասիսի: Հոս, Արարատը, հեռուն, աղօտօրէն կը ցցուէր մեր առջև իր անհունութեամբը: Թէեւ տակաւին մեզմէ 30—40 մղոն հեռու էր: Դարձեալ տեսանք ծառեր ու կանաչութիւն: Հակապատկերը Աղեքսանդրապոլին, պարտէզներու այս քաղաքին մէջ, արեւը գրեթէ հասարակածային էր: Այգիները բեռնաւորուած՝ խաղողներով:

«Պարոննե՛ր, յիշեցէք որ», ըսաւ Պ. Թորգոմեան, «նոյեքք դուրս եկաւ Տապանէն, իր այգին տնկեց ճիշդ այստեղ, Արարատի ստորոտին»:

«Եւ ճիշդ այդ ծառին հովանիին տակն էր գինովցած և հոգին աւանդած», աւելցուց տղայ մը:

«Ծերունի նոյը լաւ կոնծող էր», յարեց Պ. Թորգոմեան: «Եւ ո՞վ պիտի չըլլար, եթէ ըմպեր մեր հայկական փառաւոր խաղողի գինին»:

Երեւան, ցաւ ի սիրտ, փոքր գաւառական քաղաք մըն էր, բաղդատած Թիֆլիզ ոստանին հետ, սակայն Արարատի ներկայութիւնը ու քաղցրահամ, անկուտ խաղողները, որ մեղրի կաթիլներու նման կը հալէին բերնիդ մէջ, կը դարմանէին վիթխարի շէնքերու և փողոցներու պակասը: Մրափողի հանդարտութիւն մը կար օգին մէջ: Ջրանցքներով խաչաձեւուած այս պարտէզներուն մէջ, կեանքը կրնար շատ հաճելի դառնալ, եթէ չըլլային պատերազմն ու սովը: Բաւական մօտ էինք Պարսկաստանի, զգայու համար մըթնոլորտին մէջ բան մը պարսկական կենցաղէն: Վարդաստաններով ու սոխակներով: Երեւան եղած էր պարսիկ «Սարտար»ի մը աթոռավայրը, ու թէեւ 400 տարիներէ ի վեր ռուսական իշխանութեան տակ՝ պահած էր շատ բան իր հին պարսկական նկարագրէն:

Տեղաւորուեցանք զինուորական վարժարանին տաղաւարներէն մէկուն մէջ, որ կառավարութիւնը բացած էր հայկական բանակին նոր սպաներ մարզելու համար: Բոլոր կրտսերները մեկնած էին ճակատ, և այս հաստատութեան շէնքերն ու մարզավայրերը յատկացուած՝ մարզելու նորագիրները — գիւղացիներ թաղիքէ գտակով և կովու մորթէ տրեխներով, ու մի քանի երիտասարդներ ռուս ուսանողներու վերարկուներով:

Առաջին անգամն էր որ կը լսէինք հայերէն լեզուով զինուորական հրամաններ: Բայց ափսո՞ս, ինչ որ Տրապիզոնի թրքական բանակին մէջ նշմարած էի, հոս չտեսայ երջանիկ և զուարթ դէմքեր: Ինծի այնպէս կը թուէր թէ անոնք կը մարգուէին որպէս պարտականութիւն և եւ ոչ թէ անոր համար որ կը սիրէին զայն և հպարտ էին ծառայելու հայկական բանակին, պատրաստ՝ մեռնելու Ազգին ազատութեան համար:

Կը թուի թէ այս զինուորներուն մէջ բան մը կը պակսէր, անհոգի կին, կարծես անոնք կ'ատէին իրենց զէնքերը, անգլ, և ոռւս հրացաններ, կ'ատէին խրել իրենց սուինները յարդէ խրտուիլակներուն մէջ: Իրենց «հուր-րա»ն, երբ սուինի յարձակում մը կը փորձէին, կը հնչէր աւելի անձկագին ողբի մը պէս, քան՝ ռազմակոչի:

Խնձոր մը կ'ուտէի և զինուորներէն մէկը վերցուց նետած կեղեւս և ազահօրէն կուլ տուաւ զայն: Օ՛, Աստուած իմ, մեր զինուորները անօթի էին: Յիշեցի Նափուլէոնի խօսքը — բանակ մը կը յառաջանայ իր ստամոքսով, և խորասուզուեցայ տխուր մտածումներու մէջ: Ինչպէ՛ս կրնայինք դէմ դնել թրքական բանակին անօթի զինուորներով: Բայց անօթութիւնը միակ պատճառը չէր անոնց դժգոհ ու դաժան արտայայտութիւններուն: Սպաները զանոնք կը կոչէին «իշու գլուխ», «ապուշ արարած» և նման անարգական անուններով: Դուրս եկած ոռւս զինուորական ճեմարաններէն, անոնց ընկերային և մարտական աւանդութիւններով, այս ոռւսական սպաները կը գործածէին հին ձարական բանակի մէթոտները, Չարմանալի չէր որ կոմիւնիստական պրոպականտը այնքան յառաջ գացած էր մեր զօրախումբերուն մէջ:

Հայաստանի մէջ տեղի ունեցած էր համայնավարական անյաջող ըմբոստութիւն մը, որուն լուրը Պոլսոյ մէջ սարսափեցուցած էր մեզ: Խորհրդայնացած Հայաստան մը Բրիտ. կայսրութեան զօրութիւնը անմիջապէս պիտի դարձնէր մեր դէմ և Հայաստանը պիտի զրկէր Ամերիկայի օժանդակութենէն ու բարեկամութենէն: Բազմաթիւ տխուր հայ դէմքեր տեսայ մոայլ բանտի մը երկաթէ ձողերով պատուհաններուն ետին, նորագիրներուն մարզավայրին վրայ նայող: Կոմունիստներ էին անոնք և հայ կոմունիստները մենք կը նկատէինք որպէս ազգի դաւաճաններ, և սակայն այս բանտի տեսքը շատ ցաւագին տպաւորութիւն մը կ'ընէր իմ վրաս:

Նուրիխան յանկարծ յայտնուեցաւ Երեւանի մէջ:

«Երկու ամիսէ ի վեր անկախ Հայաստանի ազատ օդը կը շնչեմ» ըսաւ շնականօրէն:

Հիասթափուած էր, նման այն բազմաթիւ Հայերուն, որոնք Երեւան եկած էին իրենց սեպհական աչքերով տեսնելու համար անկախ Հայաստանի հրաշքը: Թիֆլիզ վերադառնալ կ'ուզէր, ուր այժմ կ'ապրէին իր քոյրերը և յետոյ Պոլիս՝ իր մօր մօտ, որ չէր տեսած Տրապիզոնի ջարդի միջոցին իրենց բաժանումէն ի վեր:

Կառավարութիւնը մտադիր էր, մեր Գիւղատնտեսական Վարժարանը վերահաստատել Նոր Պայագիտ՝ գաւառական քաղաքին մէջ, բայց երկրին կացութիւնը այնքան անստոյգէր, որ այդ ծրագրի գործադրութիւնը շաբաթէ շաբաթ կը յետաձգուէր: Պատերազմը շատ մօտեցած էր Երեւանին, երբ Թուրքերը կը յարձակէին Արարատ լեռան կողմէն ալ և կը ջանային Արաքս գետը անցնիլ: Կրնայինք առտուընէ մինչեւ երեկոյ լսել զէնքերու որոտը:

Տասնըհինգ տարեկան էի միայն, զինուորական ծառայութեան համար շատ երիտասարդ, բայց մեծ փափաք ունէի հայրենիքիս օգնելու Թուրքիոյ դէմ մահու-կենաց իր պայքարին մէջ, և պաշտօն մը ապահովեցի որպէս «կցորդ» Սպայակոյտի պետին և պատերազմական նախարարին մօտ, փոխանորդելով սպայ մը որ ճակատ դրկուած էր: Սպայակոյտի պետը փոխ-գնդապետ մըն էր: Վայելուչ կեցուածք և գեղեցիկ սեւ աչքեր ունէր,

Թիֆլիզեան պարասրահի մը շատ յարմար Պարտականութիւններս բացատրեց իր գիտցած կոտորած հայերէնով . ես պիտի ընդունէի և յայտարարէի այցելուները , որոնք ժամագրութիւն ունէին անոր կամ Պատերազմ . նախարարին հետ , որոնց գրասենեակները կից էին Պիտի տանէի հրամանագիրներ և ուրիշ պաշտօնական թուղթեր , և ամենակարեւորը՝ դատելով իր ձայնի ելեւէջէն , պիտի պատրաստէի իր առտուան քաքաօն և ժամը Վիին հրամայէի արծաթէ ափսէի մը մէջ : Յոյց տուաւ ինծի զայն պատրաստելու եղանակը , փրխմիւս ջեռուցիչի մը վրայ :

Այս շքեղ սպայակոյտի պետը շատ մեթոտիկ մարդ մըն էր : Գրասենեակ կուգար առտուան ժամը ճիշդ տասին և կէսօրէ յետոյ կը մեկնէր ճիշդ երեքին : Ճաշ չէր ապսպրեր , գոհանալով իմ ամերիկեան քաքաօով : Հայերէն գրել-կարգալ չէր գիտեր և իր ամբողջ թղթակցութիւնները կը մարէր ռուսերէն լէզուով : Տրամադիր էի այդ բանը ներելու . Ռուսիոյ մէջ մեծցած էր , ռուսական դպրոցներու մէջ կը թուած և որպէս մարդու ան գինուոր ու մասնագէտ , մեր ժողովուրդը պէտք ունէր իրեն : Ինչ որ գիտ կը խռովէր իր մէջ ազգային գիտակցութեան ամբողջական չգոյութիւնն էր : Իր գրասենեակը կախուած քարտէսը Հայաստանինը չէր , այլ Խրիմինը , ուր Զօր . Վրանկէլ տակաւին դէմ կը դնէր պոլշեւիկներուն : Շատ անգամ գինք կը տեսնէի այդ քարտէսին առջեւ կանգնած , կորսուած խոր մտածումի մէջ : Կապոյտ թելով մը նշանակած էր ճերմակ և կարմիր գօրաբանակներուն դիրքերը Խրիմեան ճակատին վրայ , և բոլորովին անտարբեր կը թուէր թուրքեւհայկական գօրախումբերու նկատմամբ : Ակներեւօրէն , իր միտքը Զօր . Վրանկէլի հետ էր : Մենք , սպայակոյտի պետի պաշտօնին համար պէտք ունէինք մեծ գինուորի մը , բայց այս մարդուն մէջ կար ոչ մէկ մեծութիւն :

Պատերազմական նախարարը , Սասունցի գեղջուկ դեկավար մըն էր և որպէս այդպիսին՝ «մենէ-մէկը» : Այն առտուն , երբ առաջին անգամ ըլլալով պարտականութեանս գլուխը անցայ , անմիջապէս որ ներս մտաւ , առի իր գրխարկն ու անձրեւանոցը և ակնածանքով կախեցի գանոնք իր գրասենեակին մէջ հանդերձակալէ մը : Նկատեցի որ իր ծռամկած գլխարկը աստառ չունէր , և իր անձրեւանոցը մաշած էր , ինչ որ իրեն հանդէպ աւելի յաւ տրամադրեց զիս : Կէսօրին բերի իր «բորչ»ն ու սեւ հացը , ճիշդ այն քանակով ու որակով , ինչ որ ամենախոնարհ հասարակ գինուորը կը ստանար . կը մաղթէի որ չուտէր իր ճաշը և ինծի ձգէր , բայց միշտ ալ կ'ուտէր : Սմէն պարագայի զիս չտպաւորեց իրրեւ արժանաւոր անձ՝ գրաւելու նման պատասխանատու պաշտօն մը : Մեր հանրապետութիւնը պիտի չկուտէր քիւրտ անկանոն հրոսախումբերու դէմ , այլ միջազգային կարեւորութիւն ունեցող կարեւոր պատերազմ մը պիտի մղէր թրքական նշանաւոր գօրաբաժիններու դէմ , դեկավարուած առաջնակարգ գօրավարի մը հրամանատարութեամբ : Կարծես ինք ընելիք չունէր , այդ պատճառով Սպայակոյտի պետն ալ շատ կարեւոր զբաղում չունէր : Չէի կրնար ըմբռնել : Կը մտածէի թէ անոնք գրասենեակը պէտք է գտնուէին օրական առնուազն տասը ժամ , հրահանգներ տալու , հեռախօսային սպիպողական կոչեր ուղղելու և կարեւոր պատգամներ դրկելու , սակայն իրենց տարօրինակ անգործութեան պատճառով , ե՛ս ալ շատ քիչ բան ունէի ընելիք :

Կը նայէի իրենց դէմքերուն , հասկնալու համար թէ ռազմաճակատին վրայ «ի՞նչ ջուրի վրայ էինք» : Պատերազմական նախարարը անթափանցելի

դէմք մը ունէր և անկարելի էր գիտնալ թէ ի՞նչ կը մտածէր ու հազիւ թէ կը խօսէր: Այս քան լուսկեաց մարդու հանդիպած չէի: Իր դէմքը որեւէ տեսակի յուզում չէր մատներու եւ Ապայակոյտի պետին գեղեցիկ դէմքը՝ բացարձակապէս զուրկ էր որեւէ մտահոգութեան կամ յուզումնալից պրկումի նշաններէ:

Ընդհ. Հրամանատարը՝ Զօր. Նազարբէկեան, որուն մասին այնքան կարգացած էի, աշտարականման մարդ մըն էր, սպիտակահեր և յոգնած ու ծանրակոպ աչքերով, հագած ռուս զօրավարի համազգեստ, վզէն կախ՝ Ս. Փէորգի կապոյտ խաչը: Ձիւնափառ Արարատէն բան մը կար իր մէջ, սակայն Ապայակոյտի պետին պէս ինքն ալ կը խօսէր ու կը թղթակցէր ռուսերէն: Ամէն առաւօտ, իր գրասենեակ գալէն առաջ, կը գննէի պատին վրայի իր խոշոր զինուորական քարտէսը — գոնէ ան ունէր Հայաստանի քարտէս մը — կ'ուսումնասիրէի պատերազմի ողբերգական ընթացքը: Կը մտածէի թէ, կը տառապէ՞ր արդեօք հոգեկան տազնապներով, երբ կապոյտ թելը ամէն օր ետ կը բերէր, թուրքերուն լքելու համար շերտ մը և ս մեր հողէն, նուիրականացած մեր պապերուն սկորներով և մեր գեղջուկ զինուորներու արիւնով: Այդ թելը միշտ ետ կ'երթար, երբե՞ք առաջ: Չէի կրնար չմտածել թէ, ան ընդհ. հրամանատարի իր պարտականութիւնները կը կատարէր միայն այնպէս, ինչպէս իր դիրքը ունեցող որեւէ ռուս զօրավար պիտի կատարէր: Շատ ծեր էր և պէտք էր վաղուց հանգստեան կոչուած ըլլար: Մենք պէտք ունէինք մարդու մը, որ անձամբ վարէր մեր զօրախումբերը ճակատին վրայ, քաջալերէր, մղելով գանոնք հերոսական ճիգի:

Կը տառապէի, անցնելով մէկ հիասթափութենէն միւսը: Մեր բանակը, ինչպէս կը տեսնէի, անկարողութեան մատնուած էր, կամ դրուած՝ բոլորովին անտարբեր ձեռքերու մէջ: Չունէինք ճիշդ այդ գործին մարդիկը, չունէինք մեր բանակներուն գլուխ՝ իսկական հայեր: Չէի կրնար մտածումներս ցրուել ընթերցումով, որուն համար առատ ժամանակ ունէի: Մեքենաբար, քանի մը էջ կը կարդայի թուրկէնեւի «Հայրեր ու Չաւակներ»էն կամ Շէյքսպիրի «Ոթէլլօ»էն (հայերէն թարգմանութիւնները), առանց հասկրնալու կարգացածս, յետոյ կը կենայի ու մտիկ կ'ընէի Արաքսի վրայ որտաացող հրացանները:

Կարսը ինկաւ: Այս բանալի բերդաքաղաքին թուրքերու կողմէ գրաւումը՝ կը նշանակէր մեր ճակատին փլուզումը, սակայն հրամանատարը բնաւ ազդուած չէր երեւեր այս պարտութենէն. ան ճշդապահօրէն գրասենեակ կուգար ճիշդ ժամը 10ին, կը խմէր իր քաքածոն ճիշդ ժամը 11ին և կը մեկնէր ճիշդ 3ին: Պատերազմական նախարարութեան մէջ ամէն ինչ կ'ընթանար ըստ սովորականին. նոյն անտարբեր արտայայտութիւնները զօրավարներու և գնդապետներու դէմքերուն:

Իսկապէս, առաջին օրէն անյոյս պայքար մըն էր, բայց ես կը մտածէի թէ գործին յարմար ղեկավարութեան մը շնորհիւ, կրնայինք Կարսը պահել. յաջող դիմադրութեամբ և կամ Սովիէթ Ռուսիոյ միջամտութեամբ, որ ինքրզինքը մեր ժողովուրդին բարեկամ կը յայտարարէր. կը մնար մեզի որդեգրել «փրօ-սովիէթ» քաղաքականութիւն մը: Քաղաքականօրէն մենք միամիտ և անփորձ ազգ մըն էինք:

Հաւատալով թէ պոլշեւիկեան բանակ մըն էր որ Կարսի կրայ կը յարձակէր, գայն Սովիէթ Ռուսիոյ յանձնելու նպատակով, մեր բարոյալքուած զօրագունդերը չէին ուզեր կռուիլ իրենց թուրք «ընկերներուն» դէմ: Կար-

սի շրջանի հայերը այն հաւատքը ունէին թէ Յեղափոխական կարմիր թըրքական բանակն էր որ կը յարձակէր ընկերվարական կարմիր դրօշին տակ, որովհետեւ թրքական դրօշը բոլորովին կարմիր է, միայն սա տարբերութեամբ որ, անոր կեդրոնը կը գտնուի ճերմակ մահիկ մը և աստղ մը: Այս թուրք «ընկեր»ները, երեք օր կողոպտեցին, լլկեցին ու ջարդեցին կարսի Հայերը, չխնայելով նոյն իսկ անոնց, որոնք ցոյց տուին իրենց կոմունիստական անդամատետրերը: Հարիւրաւոր գերիներ, կողոպտուած իրենց զգեստներէն, էրզրում ղրկուեցան աշխատելու գործաւորական ջոկատներու մէջ, և անոնք, իրակտնութեան մէջ, բոլորն ալ մեռան անօթութենէն ու ցուրտէն: Միեւնոյն ատեն, թրքական զանգուածային խուժում մը կար դէպի կարս, այրերու, կիներու և մանուկներու, հաստատուելու համար ջարդուած կամ աքսորուած Հայերու թափուր յարկերուն տակ, և այսպէսով, պատմական Հայաստանի ուրիշ մէկ մասն ալ ամբողջովին կը թրքանար:

Թուրքերը շահած էին պատերազմը, ու աւելի երկար դիմադրութիւն՝ ապարդիւն էր: Հայերը հաշտութիւն կը խնդրէին: Անգարայի Ազգ. Մեծ Ժողովը, իր «Արտաքին Գործոց Ժողովրդական կոմիսար»ի խողովակով պահանջեց և ստացաւ մեր Հանրապետութեան հողերուն կէսը, գրեթէ բոլոր զէնքերը, ռազմամթերքը, ջորիները և փոխադրութեան ամէն միջոց որ Հայաստան ունէր:

Եւ մինչ Աղեքսանդրապօլի մէջ բանակցութիւններ տեղի կ'ունենային, անձնասպանութեան համարժէք խաղաղութեան դաշնագրի մը ստորագրութեան համար, կառավարութիւնը մեզ ճամբեց Նոր Պայագիտ, վերսկսելու մեր գիւղատնտեսական ուսումը:

Թարգմ. Վ. ԱՆԱՀԻՏ

ԼԵՒՈՆ Զ. ՍԻՐՄԷԼՆԱՆ